

Fylkesmannen
i Oslo og Akershus

Tordenskioldsgate 12
Postboks 8111 Dep, 0032 Oslo
Telefon 22 00 35 00
fmoapostmottak@fylkesmannen.no
www.fmoa.no
Organisasjonsnummer NO 974 761 319

Kommunene i Oslo og Akershus

Deres ref.:
Deres dato:
Vår ref.: 2011/9377-5 FM-M
Saksbehandler: Erling Gunnufsen
Direktetelefon: 22 00 36 34

Dato: 10.04.2014

Fylkesmannens forventninger til kommunal planlegging 2014 Kommunens ansvar og viktige overordnede hensyn

Hensynet til lokaldemokratiet skal vektlegges enda sterkere framover. Samtidig er det av stor samfunnsmessig betydning at vesentlige regionale og nasjonale interesser blir godt ivaretatt. Kommunene må gjøre seg kjent med de nasjonale forventningene slik at planene som vedtas er innenfor rammene av gjeldende nasjonal og regional politikk.

For å bidra til at viktige interesser kommer fram så tidlig som mulig, vil Fylkesmannen i 2014 prioritere formidling av nasjonal arealpolitikk ved bruk av dialogmøter med kommunene. Kommunediialogen vil også fokusere på bedre samhandling og effektivisering av plansaksbehandlingen. Kommunene inviteres til å melde inn temaer hvor det er behov for nærmere dialog.

Hovedstadregionen er et pressområde og det er viktig at boligbyggingen forsterkes på de rette stedene. Det er et nasjonalt mål at veksten i persontrafikken skal tas med kollektivtransport, sykkel og gange. Fylkesmannen vil derfor også i 2014 vektlegge at det tilrettelegges for utbygging sentralt i byer og tettsteder, rundt kollektivknutepunkter på hovedårene for kollektivnettet og i sentrumsnære områder.

Med basis i helhetlige risiko- og sårbarhetsanalyser skal kommunal planlegging vektlegge klimatilpasning. Det må ikke legges opp til utbygging i flom- og skredutsatte områder.

Bakgrunn

Vi viser til Fylkesmannens forventningsbrev av 4.3.2013. Med grunnlag i regjeringens arealpolitikk og nasjonale føringer for kommunal planlegging, vil Fylkesmannen presisere hva som er viktige prioriteringer for Oslo og Akershus i 2014.

For å få bedre tid til formidling av nasjonale forventninger og dialog med kommunene har Fylkesmannen innført en forenklet praksis i arbeidet med uttalelser til kommunale planer og dispensasjonssaker. Fylkesmannen vil fokusere på viktige politikkområder, samt prioritere saker der det er konflikt med vesentlige regionale eller nasjonale interesser. En forutsetning for denne praksisen er at kommunene er godt kjent med nasjonale og regionale mål, samt formelle krav og hensyn som skal ivaretas i den kommunale planleggingen, og at planer utarbeides og vedtas i tråd med disse rammene.

Hensikten med dette brevet er å:

- videreformidle prioriterte nasjonale føringer for 2014,
- presisere kommunens ansvar som planmyndighet,
- tydeliggjøre Fylkesmannens rolle i planprosessene,
- presentere en oversikt over dokumenter med overordnede føringer innenfor Fylkesmannens fagområder (sjekklister i vedlegg).

Nasjonale/statlige føringer for 2014

Med grunnlag i de nasjonale føringene og regjeringens årlige styringsdialog med Fylkesmannen følger her en tematisk oversikt over hva Fylkesmannen i Oslo og Akershus mener er viktige prioriteringer for 2014 og premisser for den kommunale planleggingen etter plan- og bygningsloven. I vedlegget som følger dette brevet er det en fullstendig oversikt over gjeldende styringsdokumenter og lovkrav innenfor de fagområdene Fylkesmannen forvalter. I tillegg viser vi til den nye dispensasjonsveilederen som Fylkesmannen og Akershus fylkeskommune har utarbeidet i felleskap.

Miljøvern

I landets tettest befolkede region som samtidig har kraftig vekst, er den største utfordringen å hindre uheldig byspredning på bekostning av verdifulle natur- og friluftsområder. Eksisterende byggesone må utnyttes bedre. Det må utvikles et konsentrert utbyggingsmønster og bymessig utvikling av tettstedene. Utbyggingspotensialet ved fortetting og transformasjon i eksisterende byggesone må prioriteres foran utvikling av nye arealer.

Transportsektoren er hovedkilden til klimagassutslipp og lokal luftforurensning. Det er et nasjonalt mål at veksten i persontrafikken skal tas med kollektivtransport, sykkel og gange. For å begrense bilbruken må det tilrettelegges for utbygging sentralt i byer og tettsteder samt rundt prioriterte kollektivknutepunkter. Lav parkeringsdekning er et effektivt virkemiddel for å bidra til redusert bilbruk. Kommunene må innføre strenge maksimale parkeringsnormer.

Viktige prioriteringer for planleggingen er ut fra dette konsentrert boligbygging, sentral lokalisering av arbeidsintensive næringer og lokalisering av handel til sentrum og der folk bor.

Oslo og Akershus har et rikt biologisk mangfold. Ravinelandskap på Romerike og kalkrike områder langs fjorden i Oslo, Asker og Bærum er de naturkvalitetene som har høyest prioritet. Naturmangfoldlovens miljørettslige prinsipper skal avklares i alle planer, og vedtatte forskrifter om prioriterte arter og utvalgte naturtyper skal følges opp i arealplanene. Den viktigste kilde for informasjon om naturverdier er www.naturbase.no.

Innsjøer og vassdrag skal forvaltes slik at ferskvannsreservoarer og fiske- og rekreasjonsområder sikres for framtidige generasjoner. Vannforskriften og dens mål om minst god økologisk og god kjemisk tilstand i 2021 må vurderes og følges opp i kommunale planprosesser.

Arbeidet med klimatilpasning skal prioriteres høyt, og Fylkesmannen vil ha fokus på overvannshåndtering i 2014. Det forventes at kommunale planer ivaretar samspillet mellom lokal overvannshåndtering, kommunale avløpssystem og sikring av flomveier.

Masseutfyllinger med eksterne masser i LNF-områder øker i omfang. Slike oppfyllinger kan være i strid med LNF-formålet, og kommunene må se til at sakene vurderes etter plan- og bygningsloven og andre aktuelle lover. Samfunnsikkerhet, jordvern, naturmangfold og lokalmiljø må vurderes og ivaretas i disse sakene. Akershus fylkeskommune er i gang med å utarbeide en regional plan for masseforvaltning.

Jordvern, kulturlandskap og landbrukets samfunnsbidrag

Dyrka og dyrkbar jord er ikke-fornybare ressurser som i så stor grad som mulig må skjermes mot omdisponering for å nå nasjonale mål for jordvern og større nasjonal matproduksjon i et langsiktig perspektiv. Dette må følges opp i kommunal planlegging. Alternativer til utbygging på dyrka og dyrkbar jord skal alltid bli vurdert og vektlagt i arealplanleggingen.

Akershus er landets største kornfylke og har en femtedel av landets kornareal. Med få unntak har disse arealene god kvalitet for matkorndyrking. Også Oslo har verdifulle jordbruksarealer og kulturlandskap.

Fylkesmannen vil stille krav til effektiv bruk av eksisterende og planlagte utbyggingsområder generelt og spesielt rundt viktige kollektivknutepunkt gjennom fortetting, transformasjon og høy arealutnytingsgrad.

Når vedtatte arealplaner skal gjennomføres, og dyrka og dyrkbar jord blir berørt, bør jordressursene tas vare på og benyttes til å forbedre andre matproduserende arealer. Oppfølgingen av Stortingets vedtatte jordvernmål forutsetter at kommunene har gode rapporteringsrutiner i KOSTRA for omdisponering av dyrka og dyrkbar jord.

Kommunene oppfordres til å se på utfordringer og muligheter for landbruksbasert næringsutvikling i kommunens overordna planer. Primærnæringer, bygdenæringer (tilleggsnæringer) og landbruksbasert industri står for en betydelig verdiskaping, jf. verdiskapingsanalysen for landbruket i Oslo og Akershus utarbeidet i 2013. Regionalt bygdeutviklingsprogram for landbruket i Oslo og Akershus viser regionale prioriteringer for landbruk og bygdenæringer. Mål og strategier for skogbruk med miljø- og klimahensyn blir utarbeidet i 2014. I samsvar med nasjonale føringer skal offentlig sektor vurdere bruk av klima- og energibesparende materialer i nye bygg, herunder trebaserte materialer.

Samfunnssikkerhet

Kommunene skal ivareta lovpålagte krav til samfunnssikkerhet ved utarbeidelse av planer. Kommuner med kjent flom og skredproblematikk må følge NVEs retningslinjer 2/2012. Det stilles konkrete krav til sikring av areal før utbygging avhengig av hva arealet skal brukes til.

Fylkesmannen vil i 2014 fokusere på at tilpasninger til klimaendringene innarbeides i kommunale planer. Klimaendringer er et av temaene som må vurderes i en helhetlig ROS-analyse.

Fylkesmannen vil understreke at ROS-analyser som utføres i kommunene etter plan- og bygningsloven, etter bestemmelsene om kommunal beredskapsplikt og etter sektorlover skal sees i sammenheng.

Helse og omsorg

I Nasjonale mål og prioriteringer på helse og omsorgsområdet (IS-1/2014) legges det vekt på at kommunene ivaretar helsehensyn i samfunnsplanleggingen og at framtidens omsorgsutfordringer settes på dagsorden i kommunale planer. Dette er momenter som også Fylkesmannen vil legge vekt på ved innspill til kommunale planprosesser i 2014.

Kommunens fireårige oversiktsdokument, samt det løpende oversiktsarbeidet, bør legge føringer for samfunnsdelens mål og strategier. Her bør også morgendagens helse- og omsorgsutfordringer på ulike nivå i tiltakskjeden fremkomme, og videre konkretiseres i handlingsprogrammet. Kommuneplanens samfunnsdel skal, som overordnet plandokument, ligge til grunn både for arealdelen og for virksomhetsplanene i kommunen.

Barn og unge

Barnekonvensjonen ble ratifisert av Norge i 1991, og inkorporert i norsk lov 1.oktober 2003. I kommunale beslutninger og prioriteringer skal barnets beste være et grunnleggende hensyn. Fylkesmannen forutsetter at kommunen sørger for en særskilt ivaretagelse av barn og unge i planleggingen og i kommunale vedtak, innenfor rammen av plan- og bygningslovens formålsparagraf og rikspolitisk retningslinje for å styrke barn og unges interesser i planleggingen.

Barnevern

Kommunene skal gjennom sitt planarbeid bidra til et godt oppvekstmiljø for barn og unge. Inn under dette hører det å tilrettelegge for et godt samarbeid mellom tjenester for barn og unge. Fylkesmannen forventer at kommunene bidrar til et samarbeidende og åpent barnevern med høy kompetanse og et tiltaksapparat som gir høy rettsikkerhet for barn og foreldre.

De nasjonale myndigheter gjennomfører for tiden en omfattende styrking av det kommunale barnevernet med midler til økning i antall stillinger i barnevernet, samt midler til kompetansehevende tiltak. Fylkesmannen forventer at dette skal gi synlig ønsket effekt på saksbehandlingen og kvaliteten i barneverntjenestenes arbeid.

Samordning og interesseavveining

Fylkesmannen har forståelse for at kommunene kan ha store utfordringer når det gjelder samordning og avveining av ulike statlige føringer som gjelder kommunal planlegging. Viktige forutsetninger for å få til dette er god dokumentasjon og åpenhet i planprosesser som leder fram til vedtak.

Fylkesmannen vil fortsatt prioritere formidling og tidlig dialog i 2014, for å redusere konfliktnivå og behovet for bruk av innsigelser.

Vi viser til den pågående forsøksordningen med utvidet samordningsmyndighet i seks fylker, og avventer nye styringssignaler for Fylkesmannens samordningsrolle i 2015.

Flere av de prioriterte fokusområdene krever samarbeid på tvers av kommunegrensene. I en situasjon med store demografiske endringer, økte forventninger til det offentlige og knapphet på ressurser vil det være spesielt viktig å samarbeide på tvers for å finne gode og effektive løsninger

på viktige samfunnsoppgaver. Viktige avklaringer vil komme i det pågående regionale Plansamarbeidet for areal og transport i Oslo og Akershus, samt revisjon av regional plan for handel, service og senterstruktur.

Kommunens ansvar som planmyndighet

Kommunen er planmyndighet og har ansvaret for å vedta samfunns- og arealplaner i henhold til plan- og bygningsloven. Det er en forutsetning at planene som vedtas er innenfor rammene av gjeldende statlig politikk.

Kommunene har ansvaret for at plan- og bygningslovens formelle krav til innhold og planprosess oppfylles i planarbeidet. Feil saksbehandling av arealplaner og feil utforming av plankart og bestemmelser kan føre til at planvedtak blir ugyldig – noe som kan skape problemer ved gjennomføring av planene.

I henhold til både plan- og bygningsloven og folkehelseloven er det kommunens ansvar å sørge for å ha tilgang til nødvendig faglig kompetanse, og dermed sikre at planleggingen utføres med god kvalitet.

En stor andel av reguleringsplanene blir fremmet som private planforslag. Det er derfor viktig at kommunene sørger for at de som tar initiativet til og skal utarbeide private planforslag, er kjent med de overordnede føringene og lovpålagte formelle krav.

Plan- og bygningslovens krav til planprogram, planbeskrivelse, risiko- og sårbarhetsanalyser og konsekvensutredninger skal sikre god kvalitet i de kommunale planene. Nødvendig og viktig kunnskap skal innhentes før det fattes bindende planvedtak. Fylkesmannen vil påpeke at kommunene har en viktig rolle i å sikre kvaliteten på faktagrunnlaget og vurderingene i planforslag som legges ut til offentlig ettersyn. Dette gjelder også planforslag som fremmes av private.

I den nye plan- og bygningsloven er adgangen til å gi dispensasjon fra planer mer begrenset. Fylkesmannen ber kommunene om å endre/tilpasse sin praksis i tråd med dette. Vår nye dispensasjonsveileder skal brukes i saksbehandlingen.

Fylkesmannens rolle

Fylkesmannen skal arbeide for at Stortingets og regjeringens vedtak, mål og retningslinjer blir fulgt opp i kommunale planer. Fylkesmannen vil i 2014 fortsatt vektlegge og videreutvikle arbeidet med formidling av nasjonal politikk og dialog med kommunene tidlig i planprosessene. Fylkesmannen vil prioritere bruk av dialogmøter. I tillegg til formidling av nasjonal politikk vil vi i møtene også legge opp til dialog om bedre samhandling og effektivisering av plansaksbehandlingen. For å bidra til en reell konfliktavklaring mener Fylkesmannen det er viktig at både politisk- og administrativ ledelse i kommunene deltar i dialogmøtene.

I tillegg til dialogmøter vil Fylkesmannen satse på faglig veiledning av kommunenes planadministrasjon, både i form av fagseminar og direkte kontakt med enkeltkommuner. Aktuelle temaer i 2014 kan være: overvannshåndtering, parkeringsnormer, dispensasjonspraksis, masseforvaltning og jordvern.

Fylkesmannen vil også invitere kommunene til å komme med innspill til fagtemaer det er behov for å ta opp i dialogmøter eller ved faglig veiledning.

Ved planbehandling er Fylkesmannens hovedfokus å ivareta nasjonale og vesentlige regionale interesser på de viktigste politikkområdene. Reguleringsplaner som er i samsvar med kommuneplanen og som ikke utfordrer vesentlige regionale eller nasjonale interesser, besvares med enkelt standardbrev.

Innsigelse til kommunale planer kan bli brukt når det er nødvendig for å sikre at kommunene ikke vedtar planer i strid med nasjonale eller vesentlige regionale interesser. Innsigelse skal begrunnes konkret ut fra nasjonale og regionale mål, retningslinjer og rammer, jf. liste i vedlegg. Fylkesmannen vil være varsom med å overprøve kommunestyrets politiske skjønn i lokale forhold.

For å kunne tilpasse nasjonale føringer til forholdene i Oslo og Akershus, vil Fylkesmannen bidra aktivt i regionale planprosesser i samarbeid med Fylkeskommunen, jf. blant annet Plansamarbeidet for areal og transport i Oslo og Akershus, regional plan for handel, service og senterstruktur og regional plan for masseforvaltning.

Kommunene er ansvarlig planmyndighet og det er ikke Fylkesmannens oppgave å kontrollere lovligheten av kommunale planer. Ved offentlig ettersyn av planforslag, vil Fylkesmannen kun påpeke juridiske feil og mangler dersom det har betydning for ivaretagelsen av nasjonale eller vesentlige regionale interesser.

Vi har forståelse for at kommunene kan ha behov for å avklare juridiske problemstillinger i kommuneplanens arealdel og reguleringsplaner. Det anbefales at kommunene sørger for å avklare juridiske spørsmål i god tid før offentlig ettersyn. Den mest effektive framgangsmåten kan være å bruke Kommunal- og moderniseringsdepartementets internett-tjeneste på www.planlegging.no, hvor det blant annet finnes ”Spørsmål og svar til ny plan- og bygningslov”, og kommentarer til lovens bestemmelser.

Veiviser i kommunal planlegging på nettstedet www.miljokommune.no gir svar på spørsmål om utarbeidelse av planer og konsekvensutredninger. Vi minner også om vårt tilbud i brev av 14.3.2014 om å være prøvekommune for teknisk kontroll av arealplaner på offentlig ettersyn.

Med hilsen

Valgerd Svarstad Haugland

VEDLEGG

Overordnede føringer for kommunal planlegging innenfor Fylkesmannens ansvarsområde

Dette vedlegget er lagt ut på Fylkesmannens internetsider www.fylkesmannen.no og vil bli fortløpende oppdatert når det foreligger nye eller endrede føringer.

Oversikt over plan- og bygningsloven med forskrifter, retningslinjer, rundskriv og veiledning er tilgjengelig på internettadressen www.planlegging.no.

All offentlig veiledning i kommunal planlegging og miljøforvaltning er samlet på nettstedet <http://www.miljokommune.no/>.

Kartfestet data om naturmangfoldet finnes på www.naturbase.no.

Plan- og bygningsloven

Krav til planleggingen gitt direkte i loven:

- Prinsippet om universell utforming.
- Hensynet til barn og unges oppvekstvilkår.
- Estetisk utforming av omgivelsene.
- I 100-metersbeltet langs sjø og vassdrag skal det tas særlig hensyn til natur- og kulturmiljø, friluftsliv, landskap med mer.
- Byggeforbud i 100-metersbeltet langs sjøen.
- Langs vassdrag som har betydning for natur-, kulturmiljø- og friluftsinnteresser skal det i kommuneplanen fastsettes en byggeforbudsgrense på inntil 100 meter.
- Sikre jordressursene, kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer.
- Fremme befolkningens helse og motvirke sosiale forskjeller.
- Ta klimahensyn gjennom løsninger for energiforsyning og transport.
- Fremme samfunnsikkerhet ved å forbygge risiko for tap av liv, skade på helse, miljø og viktig infrastruktur med mer.

Generelle utredningskrav gitt direkte i loven

- Krav om planprogram ved varsling av planoppstart for alle planer som kan ha vesentlig virkning for miljø og samfunn.
- Ved offentlig ettersyn skal alle planforslag ha en planbeskrivelse som bl.a. beskriver planens virkninger og forholdet til rammer og retningslinjer som gjelder for området.
- Krav om risiko- og sårbarhetsanalyse ved utarbeidelse av planer for utbygging.

Forskrifter etter plan- og bygningsloven

- Forskrift om kart, stadfestet informasjon, arealformål og kommunalt planregister, 26.6.2009
- Forskrift om konsekvensutredninger, 26.6.2009

Generelle føringer

- Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging, kgl.res. 24.6.2011
- ”Fylkesmannens rolle i arbeidet med å sikre tilstrekkelig boligbygging”, brev av 31.8.2012 fra Miljøvernministeren, www.planlegging.no
- Dispensasjonsveileder, Fylkesmannen i Oslo og Akershus/Akershus fylkeskommunen, januar 2014, www.fylkesmannen.no/Oslo-og-Akershus/Plan-og-bygg/

Miljøvern

- Statlige planretningslinjer for differensiert forvaltning av strandsonen langs sjøen, 25.3.2011
- Forskrift om rikspolitisk bestemmelse for kjøpesentre, 27.6.2008
- Fylkesdelplan for handelsvirksomhet, service og senterstruktur, 2001 www.akershus.no
- Rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplanlegging, 20.8.1993
- Meld. St. 21 (2011-2012) Norsk klimapolitikk, www.regjeringen.no
- Meld. St. 33 (2012-2013) Klimatilpasning i Norge
- Statlig planretningslinje for klima- og energiplanlegging i kommunene, 4.9.2009
- ”Klimakur”, klimautslippsreduksjoner mot 2010, www.klimakur.no
- Retningslinje for behandling av støy i arealplanleggingen, T- 1442
- Retningslinje for behandling av luftkvalitet i arealplanlegging, T-1520
- Naturmangfoldloven, av 19.6 2009, www.dirnat.no/naturmangfoldloven/
- Markaloven, av 6.6.2009
- Den europeiske landskapskonvensjonen, T-1475
- Rikspolitiske retningslinjer for verna vassdrag, T-1082

Landbruk

- Jordloven og skogbruksloven, samt forskrifter og rundskriv, www.lovdata.no og Landbruks- og matdepartementet på www.regjeringen.no
- Meld. St. 9 (2011-2012) Landbruks- og matpolitikken, www.regjeringen.no
- Prop. 1 S (2013-2014) Landbruks- og matdepartementet, kategori 15.30 og St. meld. nr. 26 (2006-2007) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand kap 5.3
- St.meld. nr. 39 (2008-2009) Klimautfordringene – landbruk en del av løsningen.
- Veileder/rundskriv T-1443: ”Plan- og bygningsloven og landbruk pluss”, www.lmd.dep.no
- Veileder: ”Temaveileder: Landbruk og planlegging etter plan- og bygningsloven” på www.planlegging.no eller www.slf.dep.no
- ”Verdiskapingsanalyse for landbruk, næringsmiddel- og skogindustri i Oslo og Akershus – kornkammer under press”, rapport 7 – 2013 Agrianalyse. www.fylkesmannen.no/Oslo-og-Akershus/Landbruk-og-mat/Naringsutvikling
- Regionalt nærings- og bygdeutviklingsprogram for landbruket i Oslo og Akershus med regionalt miljøprogram, regionalt skog- og klimaprogram og regionalt næringsprogram, www.fylkesmannen.no/Oslo-og-Akershus/Landbruk-og-mat/Naringsutvikling

- KOSTRA-rapportering, omdisponering av dyrka og dyrkbar jord:
www.skogoglandskap.no/kart

Samfunnssikkerhet

- Lov om kommunal beredskapsplikt, sivile beskyttelsestiltak og Sivilforsvaret (sivilbeskyttelsesloven) av 25.6.2010.
- Forskrift om kommunal beredskapsplikt, av 22.08.2011.
<http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2011-08-22-894>
- Veiledning til forskrift om kommunal beredskapsplikt, februar 2012.
http://www.dsb.no/Global/Publikasjoner/2012/Veiledning/veiledning_forskrift_kommuna_l_beredskapsplikt.pdf
- Retningslinjer for fylkesmannens bruk av innsigelse for å ivareta samfunnssikkerhet i arealplanleggingen. <http://www.dsb.no>
- Samfunnssikkerhet i arealplanleggingen <http://www.dsb.no>
- Flaum- og skredfare i arealplanar, retningslinje 2/2011. NVE <http://www.nve.no>

Helse

- Meld. St. 29 (2012-2013) Morgendagens omsorg, Helse og omsorgsdepartementet
- IS-1/2014 Nasjonale mål og prioriteringer på helse- og omsorgsområdet i 2014
- Forskrift om oversikt over folkehelsen av 28.juni 2012
- Veileder IS-2110 God oversikt – en forutsetning for god helse (2013)
- St.meld. 34 (2012-2013) Folkehelsemeldingen God helse – felles ansvar
- Lov om folkehelsearbeid av 24.6.2011, www.lovdata.no
- Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester av 24.6.2011, www.lovdata.no
- St.meld. nr. 16 (2010-2011) Nasjonal helse- og omsorgsplan 2011-2015
- St.meld. nr.20 (2006 – 2007) Nasjonal strategi for å utjevne sosiale helseforskjeller
- St.meld. nr.47 (2008 -2009) Samhandlingsreformen, <http://www.regjeringen.no>
- Kommunehelse og Folkehelseprofiler: <http://khs.fhi.no>
- Folkehelse og kommuneplanlegging, Moment- og tipsliste, Helsedirektoratet 2011, www.helsedirektoratet.no
- Demensplan 2015 – Den gode dagen, Helse- og omsorgsdepartementet, www.regjeringen.no

Barn og unge

- Barn og unge og planlegging etter plan- og bygningsloven, T-1513, www.planlegging.no
- Rikspolitiske retningslinjer for å styrke barn og unges interesser i planleggingen, av 20.9.1995, www.planlegging.no
- Om barn og planlegging, Rundskriv T-2/08, www.planlegging.no